

УДК 070-043.83(477)
<https://doi.org/10.15407/rksu.28.347>

Віталій Васильович Тельвак,
доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
та спеціальних історичних дисциплін,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна)
ORCID: 0000-0002-2445-968X
e-mail: vitalitelvak@gmail.com

Костянтин Михайлович Курилишин,
кандидат історичних наук,
завідувач відділу україніки,
Львівська національна наукова бібліотека України
імені Василя Стефаника
(Львів, Україна)
ORCID: 0000-0003-0104-7292
e-mail: kurylyshyn_k@ukr.net

Вікторія Петрівна Тельвак,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
та спеціальних історичних дисциплін,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна)
ORCID: 0000-0003-4671-743X
e-mail: viktoriatelvak75@gmail.com

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА ЧАСОПИС «ДІЛО»: СПІВПРАЦЯ, КОНФЛІКТИ, РЕЦЕПЦІЯ (ДО 1914 РОКУ)

Мета роботи. Статтю присвячено багатоаспектній проблемі взаємин М. Грушевського та часопису «Діло» наприкінці XIX – на початку XX ст. **Методологія дослідження.** При опрацюванні різнопланових матеріалів часопису ми використали такі методику

та підходи, як-от: систематичний, порівняльний і критичний аналіз джерельної бази, представленої великими текстовими масивами. Здійснити коректну інтерпретацію різножанрової газетної інформації уможливило застосування методики контент-аналізу.

Наукова новизна розвідки полягає в тому, що вперше досліджено широкий спектр взаємин М. Грушевського з часописом «Діло» протягом періоду 1885–1914 рр. **Висновки.** Проведене дослідження виявило багатожанровість і змістовність грушевськіани в «Ділі». З'ясовано, що на сторінках часопису опубліковано головні публіцистичні та низку наукових праць історика, а також присвячені осмисленню його різнопланової діяльності численні публікації (бібліографічні огляди, рецензії, полемічні виступи). Виявлено низку невідомих текстів ученого (художні твори, репліки у громадських обговореннях, науково-популярні реферати). Доведено, що, попри деяку конфліктність, а часом і відверту несумісність підходів М. Грушевського й ідеологів часопису стосовно тактики реалізації ак-

туальних завдань національного поступу, видання завжди зберігало шанобливий тон, залишаючися відкритим для співпраці та невтомно виступаючи в обороні національного служіння вченого. У свою чергу, М. Грушевський відвзаємнював таку щирість небуденною увагою до медійної трибуни опозиційних народоців, перетворивши її на найбільш ефективний для себе інструмент комунікації з галицькою громадою. Внаслідок цього галицький часопис у досліджуваній період постає надзвичайно інформативним джерелом, що уможливило для нас укладання біохроніки життя та діяльності визначного вченого.

Ключові слова: М. Грушевський, часопис «Діло», редакційна політика, співпраця, полеміка, конфлікти, рецепція.

Актуальність теми дослідження. Проблема взаємин Михайла Грушевського із часописами його доби є доволі популярним сюжетом присвяченої вченому багатожанрової літератури. На сьогодні маємо чимало праць, в яких висвітлено питання заснування та провадження істориком пресодруків, його співпраці з численними часописами, зрештою, рецепції діяльності інтелектуала на сторінках тогочасної газетної публіцистики. Такий чималий дослідницький інтерес оприявнює низку перспективних сюжетів згаданої проблеми. Серед найбільш важливих назвемо багатоаспектне питання взаємин М. Грушевського з чоловічим львівським часописом «Діло». Його комплексне опрацювання помітно актуалізує та обставина, що саме з рупором галицьких народоців історика пов'язувала найбільш тривала й інтенсивна співпраця. Згадаємо хоча б той факт, що творчий дебют тоді тифліського гімназиста розпочався

саме на шпальтах «Діла». Відтоді галицький часопис не випускав з кола своїх інтересів особу Великого Українця аж до вимушеного закриття в 1939 р., гостинно надаючи свої шпальта для численних текстів історика і присвятивши йому чимало різнопланових дописів широкого оціночного спектру. Відзначимо, що далеко не всі з цих публікацій потрапили в поле зору дослідників, натомість багато з них дозволяють пролити світло на малознані або й цілком невідомі факти біографії вченого. З огляду на сказане, нижче спробуємо з'ясувати інформаційний потенціал матеріалів «Діла» для реконструкції життєпису М. Грушевського, відтворити його співпрацю та нерідко непрості взаємини з часописом, зрештою, показати особливості рецепції образу історика на сторінках газети. Оскільки проблема «Грушевський і “Діло”» є доволі об'ємною, нижче ми зосередимося на періоді найбільш активної співпраці історика з часописом протягом тривалого періоду 1885–1914 рр.

Аналіз досліджень і публікацій. Взаємини М. Грушевського з часописом «Діло» нерідко потрапляли у фокус уваги дослідників його творчості. Найчастіше йшлося про співпрацю історика зі львівським виданням. Для прикладу назвемо найбільш повну на сьогодні спробу узагальнення його публіцистики на сторінках часопису, здійснену Світланою Паньковою [24]. До проблеми рецепції різнопланової спадщини М. Грушевського в «Ділі» неодноразово звертався В. Тельвак [30, с. 40–99]. Утім на сьогодні відсутній комплексний аналіз проблеми «Грушевський і “Діло”» у всій багатоманітності таких її складових, як співпраця, конфлікти та рецепція. Цим і зумовлена актуальність теми нашого дослідження.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні багатоаспектної проблеми взаємин М. Грушевського та часопису «Діло» наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Насамперед коротко окреслимо контекст нашого дослідження, показавши специфіку ціннісних орієнтацій та суспільно-політичних позицій редакторів львівського часопису до вибуху Великої війни. Як відомо, «Діло» започатковувалося як ідейна альтернатива москвофільському «Слову» і стало виразником прибічників народницької політичної платформи. Крім цього, потреба нового

видання пояснювалася також необхідністю в законний спосіб домагатися повної рівноправності – політичної, економічної, культурної – українців з іншими народами Австро-Угорської монархії, що було гарантовано її конституцією. Упродовж 1880–1914 рр. газета ретельно фіксувала здобутки і прорахунки суспільно-політичного, економічного і культурного розвитку української нації в її щоденному вимірі, з відображенням усіх – значних і, на перший погляд, несуттєвих – моментів. Разом це перетворило часопис на одне з важливих джерел із дослідження нашої минувшини. Редакторами і видавцями часопису в досліджуваній період були такі знакові галицькі діячі, як В. Барвінський, В. Бачинський, І. Белей, О. Борковський, В. Будзиновський, А. Горбачевський, М. Желехівський, К. Кахникевич, М. Коссак, В. Кушнір, Є. Левицький, В. Охримович, В. Панейко, К. Паньківський, В. Підляшецький, М. Струсевич, Л. Цегельський.

У визначенні засад редакційної політики акцентувався принцип незалежності журналістської діяльності від будь-яких зовнішніх впливів. У політичному плані «Діло» стало органом створеної 26 грудня 1899 р. УНДП. Як відомо, партійна програма-мінімум передбачала національно-територіальну автономію у складі Австро-Угорської держави, тобто поділ Галичини на українську і польську складові з окремими намісництвами і сеймами; програма-максимум – об'єднання всіх українських земель і відновлення державної самостійності українського народу.

Щодо партійного різноманіття, то «Діло», яке фактично представляло інтереси УНДП, найбільше уваги приділяло висвітленню саме її діяльності, популяризувало ідеї партії і публікувало звіти з нарад Ширшого народного комітету і партійних з'їздів. Належна увага на кожному з'їзді приділялася функціонуванню національної преси, яку називали важливим чинником формування національної свідомості. Завдання для преси окреслювалися трьома основними вимогами: критичне представлення подій політичного життя з обов'язковим аналізом позитивних і негативних моментів; агітація, тобто формування національної свідомості; цікавість як уміння доступного відтворення різних проявів громадського життя. Критично оцінювалася діяльність москвофільських структур. З часом ця оцінка переросла в органічне несприйняття мо-

сквофільства, звинуваченого у зраді національних інтересів на користь російської ідентичності.

В українській економічній організації, на яку покладалося нелегке завдання сприяти діяльності неприбуткових українських інституцій у реаліях бездержавності (державні субвенції були незначними або й взагалі не надавалися), на перше місце поступово висувалося гасло «Свій до свого!». Економічні успіхи свідчили про створення і поступове зміцнення середнього класу українського суспільства, фінансові спроможності якого дозволяли формувати політичну еліту нації і забезпечувати її культурне життя.

У питаннях організації навчального процесу «Діло» критикувало політику крайової шкільної ради і вимагало її поділу на самостійні українську і польську складові. Суспільна підтримка українського шкільництва проявлялася в діяльності бурс, підготовчих курсів, приватних навчальних закладів. Зазначимо, що боротьба за можливість навчатися рідною мовою була частиною загальнонаціональної боротьби за конституційні права української мови. Університетське питання на початку ХХ ст. для українців Галичини остаточно оформилося як справа боротьби за заснування окремого українського вищого навчального закладу у Львові.

Належну увагу приділяло «Діло» висвітленню діяльності широкого спектру українських інституцій як в Галичині, так і на Наддніпрянщині. У представлених матеріалах наголос робився на затвердженні статутів органами державної влади або причинах відмови реєструвати подані документи, статутних змінах, програмі діяльності й практичних кроках по її реалізації, відкритті філій, чергових або надзвичайних зборах, обранні (переобранні) керівного складу, прийманні нових членів і обранні почесних членів, джерелах фінансування (членські внески, меценатство, народні збірки, державні субвенції). Також популяризувалася робота видавництв, оприлюднювалися умови і результати різноматичних літературних конкурсів, публікувалися художні твори українських і зарубіжних авторів.

У взаємовідносинах «часопис-читач» редакція нерідко дорікала своїм користувачам за бажання читати, не витрачаючись на передплату.

Адже саме збільшення кількості передплатників було одним із важливих стимулів розвитку пресодруку. Редакція наводила факти, коли інституції, що засновувалися, сподівалися на безкоштовне інформування про це загалу, а також просили про дармове надсилання примірників і обурювалися, коли їм виставляли проплати. «Діло» нагадувало українським інституціям, що одним з їхніх обов'язків має бути підтримка національної преси.

Отож без перебільшення можемо ствердити, що «Діло» стало єдиним українським часописом Галичини, який настільки тривало представляв інтереси бездержавної нації в умовах Австро-Угорської імперії. Редакції видання вдалося пройти шлях від поширення просвітницьких ідей серед загалу народу до відстоювання права української нації на державність. Це, в результаті, дозволяє трактувати «Діло» як одне з посутніх джерел до вивчення української історії доби динамічного націєтворення.

Тепер звернемося до характеристики співробітництва М. Грушевського з «Ділом». Добре знаним є те, що співпраця історика з часописом розпочалася за посередництва його наставника на літературній ниві Івана Нечуя-Левицького в 1885 р. Власне, протягом трьох червневих чисел часопису друкувалося відоме оповідання тогочасного тифліського гімназиста «Бех-аль-Джугур», котре ввело його до невеликого тоді кола українських літератів. Натомість до останнього часу залишалося незраним те, що співпраця початкуючого белетриста з галицьким виданням на цьому не припинилася, а тривала в наступні роки. Зокрема, нам із чималим подивом вдалося натрапити на невідомі друки двох ранніх белетристичних творів М. Грушевського. Перше оповідання «Німий свідок» друкувалося протягом трьох чисел «Діла» починаючи від 11 (23) квітня 1887 р. [15]. Воно було підписане одним із поширених літературних псевдонімів початкуючого письменника – Михайло Сергієнко Заволока. Друге оповідання «Остання кутя» з'явилося у двох різдвяних числах «Діла» починаючи від 24 грудня 1887 р. (5 січня 1888 р.) [14]. Воно було підписане скороченою версією того ж псевдоніму – Михайло Заволока. Певної сенсаційності цим знахідкам додає той факт, що про появу згаданих творів не знав ані автор, ані його наставник, хоча обидва досить

активно обговорювали їх підготовку до друку. Тож ці праці не потрапили до жодної з бібліографій М. Грушевського, і вважалося, що вони вперше були опубліковані лише в наш час у добре знаній збірці «Із літературної спадщини». Забігаючи наперед відзначимо, що таких незнаних текстів історика в «Ділі» вдалося виявити чимало.

Цікавість редакції часопису до М. Грушевського стрімко зросла після появи перших чуток про відмову В. Антоновича посісти проектовану кафедру історії України у Львівському університеті й протегування київськими симпатиками політики «нової ери» на професорську посаду найвидатнішого вихованця київського історико-джерелознавчого осередку. Висвітлюючи проблему заснування й обсадження нової кафедри, «Діло» наводило чимало малознаної для нас інформації. Зокрема, ми дізнаємося про існування багатьох претендентів з грона істориків «gente Rutheni natione Poloni» (найчастіше згадувалося ім'я краківського професора Анатолія Левицького), котрих польська адміністрація краю розглядала як можливих учасників конкурсу, проте зреклася такого задуму, передбачаючи чималий спротив з боку народовців [11]. Також малознаними є плани спровадити на кафедру авторитетного галицького діяча Юліана Целевича, втім передчасна смерть історика змусила відмовитися від цієї ідеї. Зрештою, «Діло» докладно інформувало про пошуки кандидатів серед підросійських українців, зокрема представників школи В. Антоновича [31].

Після остаточного погодження кандидатури М. Грушевського на сторінках «Діла» з'явилися декілька дописів про претендента біографічного характеру, а також низка україномовних перекладів його праць – статей, виступів на засіданнях наукових товариств та уривків із більших творів у перекладах Анатолія Вахнянина. Тут увагу дослідників звернемо на публікацію доповіді київського магістранта «Условни форми шляхетського поседання ґрунтов на Украине», виголошеної на засіданні Історичного товариства Нестора-Літописця, котра не потрапила до жодної з його бібліографій [35]. Незважаючи на те, що покликання М. Грушевського було наслідком опозиційної для редакції «Діла» політичної акції О. Барвінського, видання щиро симпатизувало молодому історику, розуміючи національну вагомість відкриття кафедри та її заміщення

молодою потужною інтелектуальною силою. Такі симпатії відверто прозирають у численних дописах, присвячених захисту М. Грушевським дисертаційної праці чи опису велелюдного свята, влаштованого київськими українцями на честь новоіменованого магістра [13].

Зрозуміло, що найбільш насиченою співпраця М. Грушевського з «Ділом» була протягом двадцятилітнього перебування історика в галицькій столиці. На цей окрес також припадає і найбільша кількість різножанрових дописів про нього. Молодий професор охоче прийняв пропозицію співпраці від редакції «Діла», розуміючи важливість існування щоденної газети для оперативної комунікації з галицькими українцями. Така ініціативність історика подекуди навіть породжувала конфлікти з його старшими колегами. Для прикладу згадаємо емоційний лист О. Барвінського до свого протеже, в якому він висловлював незадоволення тим фактом, що М. Грушевський оперативно дав для друку в «Ділі» свою інавгураційну доповідь, яка таким чином з'явилася раніше, ніж у призначених для неї «Записках НТШ». Він навіть запитував історика: «Може б, отже, застановили друк відчиту в “Ділі”, поки не вийде в “Записках”?» [12, с. 67].

Добре розуміючи причини протистояння редакції «Діла» та політичного табору його опікуна, М. Грушевський усіяко намагався згладити цей конфлікт, щоправда безуспішно. Зокрема, в листах історика до О. Барвінського неодноразово натрапляємо на згадки про схвальні оцінки його політичних кроків рупором галицьких опозиційних народоців [12, с. 63]. М. Грушевський, як свідчить їхнє листування, навіть переконав О. Барвінського дати обіцянку не критикувати публічно політики «Діла» [12, с. 80], проте чергове протистояння представників опозиційного та угодного таборів нівелювало їх.

У свою чергу, часопис відвзаємнював таку приязнь, тривалий час із симпатією популяризуючи громадські та наукові ініціативи М. Грушевського. Також «Діло» обстоювало правоту історика в багатьох непорозуміннях між ним і опонентами його численних починань. Так було, наприклад, у випадку першого публічного конфлікту М. Грушевського з О. Барвінським, спричиненого дистанціюванням львівського професора від угодного табору [29]. Історик, надсилаючи редакції свої емо-

ційні відповіді на закиди О. Барвінського стосовно невдячності колишнього приятеля, назвав «Діло» «одиноким незалежним органом для інтелігенції» [5, с. 1].

Завдяки такій щільній співпраці шпальта «Діла» постають надзвичайно інформативним джерелом для зрозуміння насичених і складних подій життя та творчості М. Грушевського у львівське двадцятиліття. Стисло згадаємо ті дописи, в котрих міститься малознана або й невідома для сучасних дослідників інформація. Зокрема, часопис доволі багато інформував свого читача про перебіг викладацької праці українського професора. Інформація здебільшого наводилася в рубриці «Новинки». Так, ми дізнаємося малознані факти про навчальне навантаження історика, номенклатуру його історичних курсів, важливі згадки про їхню популярність серед студіюючої молоді тощо. Також матеріали «Діла» містять дані щодо інших виконуваних М. Грушевським педагогічних обов'язків, як, наприклад, призначення професора членом іспитової комісії у Львові для кандидатів учительського звання в гімназіях і школах.

Досить повно «Діло» також інформувало про наростаючий міжнаціональний конфлікт у стінах Львівського університету, в якому М. Грушевському, поза його волею, довелося взяти на себе провідну роль захисника української молоді за здебільшого пасивного ставлення до цих подій інших професорів-українців. Часопис, зокрема, навів невідомі раніше факти захоплення студентами-українцями сміливою громадською позицією свого вчителя. Так, вони влаштували М. Грушевському «сердечну овацію» в університеті на початку його лекції 8 жовтня 1903 р., висловивши щире подяку за послідовний захист українства у стінах Львівського університету [21]. На цей прояв вдячності молодших колег М. Грушевський відповів короткою промовою, котра також наразі є незнаною сучасним дослідникам. Історик, зокрема, сказав: «Дякую, Вам, панове, за Ваші вирази симпатії. Дійсно, кожного чесного чоловіка повинно-б обурити поведіння певної частини польської преси, сі старання – обернути як оружя против мене ті сердечні відносини, які від початку в'язали мене з моєю аудиторією і які кожного професора з його аудиторією в'язати повинні. Але не давайте подібним вибрикам вивести Вас з рівноваги» [17].

Чимало «Діло» писало і про культурно-просвітницьку працю М. Грушевського – спочатку в Галичині, а після 1906 р. і на Наддніпрянщині. І ці численні дописи містять чимало малознаного фактажу. При цьому найбільше часопис цікавився діяльністю історика в НТШ. Зокрема, саме з «Діла» ми дізнаємося про дещо скандальні загальні збори Товариства 27 січня 1897 р., на яких очільником інституції було обрано М. Грушевського. Як відомо, О. Барвінський, відкриваючи зібрання, наголосив, що відходить від головування в НТШ, тож єдиним кандидатом на голову виявився М. Грушевський. Натомість пропозиція з зали провести історика на голову без голосування («через акламацію») чомусь не була підтримана позальвівськими членами, котрих неочікувано багато з'їхалося саме на це засідання. Результати голосування показали причину такого небажання й незвичної активності провінційних представників, адже, попри відсутність кандидатури О. Барвінського у виборчому списку, за нього несподівано проголосували аж 34 делегати, що дало слушні підстави часопису писати про заздалегідь сплановану провокацію. Свій вчинок симпатки О. Барвінського виправдовували бажанням віддати сатисфакцію довголітньому провідникові НТШ. Однак зрозумілим був психологічний дискомфорт новообраного голови, котрий, попри позірну відсутність конкуренції, набрав ненабагато більше голосів за попередника [8].

Від часу обрання М. Грушевського головою нетитулованої української Академії наук «Діло» постійно висвітлювало його діяльність на цьому становищі з багатьма важливими нюансами, особливо в аспекті докладного висвітлення дискусій на засіданнях Товариства. Чимало цікавого ми дізнаємося й стосовно організації патронованих НТШ культурно-освітніх акцій. Зокрема, власне матеріали «Діла» є найінформативнішим джерелом для реконструкції перебігу Вищих вакаційних літніх курсів у Львові. На увагу дослідників також заслуговують опубліковані часописом численні виступи історика на загальних зібраннях Товариства чи різних культурних заходах, котрі відбувалися під його фірмою. Багато з цих виступів, що були наведені у скороченні чи повністю, не потрапили до жодної з бібліографій М. Грушевського, тож і по сьогодні малознані широкому загальному дослідників, адже повний

комплект «Діла» в наших бібліотеках є рідкістю. Для прикладу згадаємо розлогий виступ історика на урочистості з нагоди 35-х роковин смерті Кобзаря, що вносить чимало нового до розуміння шевченкіани автора «Історії України-Руси» [1].

Потрапляла в поле зору дописувачів «Діла» й діяльність Грушевського-історика. Зокрема, для біографів ученого важливими будуть докладні вказівки про часті подорожі історика багатьма академічними центрами Європи, де він збирав матеріали для своїх праць і налагоджував наукові контакти. Наприклад, малознаними нюансами сповнений опис першої після переїзду до Львова археографічної подорожі М. Грушевського до московських і варшавських архівів у 1895 р., де він копіював матеріали для проєктованого видання «Жерела до історії України-Руси» [22]. Також часопис наводить незнані деталі стосовно реалізації перекладу і видання німецькомовного першого тому «Історії України-Руси». Зокрема, лише завдяки «Ділу» ми дізнаємося про чималі труднощі з перекладом твору вченого чи про той факт, що видавнича фірма Тайбнера отримала авторські права на книгу аж на 15 років. Відносно небагато на сторінках «Діла» бачимо історичних розвідок М. Грушевського, при цьому практично всі вони є передруками чи витягами з опублікованих раніше студій. Наскільки вдалося виявити, лише один науковий текст був написаний ученим спеціально для часопису. Це стаття «Андрій Потоцький про українські відносини з р. 1659» (1908), ідея якої була нав'язана атентатом Мирослава Січинського. Згадана розвідка потрапила в поле зору бібліографів лише в наш час.

Очікувано, що найбільше уваги автори «Діла» присвятили висвітленню багатоаспектного громадсько-політичного служіння М. Грушевського. Вже його перші намагання зорієнтуватися в хитросплетіннях галицького громадського життя та критично осмислити політику «нової ери» викликали повагу оглядачів, котрі віднотувували самостійність і виваженість новоприбулого професора. Зокрема, часопис незвично докладно висвітлював ознайомлювальні подорожі львівського професора до Чернівців і Коломиї восени 1894 р., хоча тоді він намагався виразно дистанціюватися від політики [3]. Сам історик у короткому часі зрозумів, що його професорська посада має не тільки зрозумілу культурну

значущість, але й чималу громадську вагу, зобов'язуючи відгукуватися на актуальні питання суспільного життя. Відтоді він дедалі глибше занурюється в обговорення та практичну реалізацію шляхів вирішення проблем національного поступу – спочатку в підавстрійській, а потім і в підросійській Україні. З огляду на значну розлогість суспільно-політичної грушевськіани на сторінках «Діла», згадаємо лише ті дописи, котрі проливають нове світло на здавалося б добре знані сюжети.

Так, у фокус уваги оглядачів «Діла» потрапили важливі для галицьких українців справи, в яких М. Грушевський займав власну позицію, що не збігалася з пануючою серед громадськості думкою. Зокрема, часопис із багатьма незанимаючими нюансами інформував про галасливу полеміку, котру викликала пропозиція М. Грушевського спрямувати кошти, зібрані для побудови українського театру у Львові, на розширення мережі нижчих і середніх шкіл Східної Галичини, що була рекордсменом із кількості анальфабетів в імперії. Тут увагу дослідників звернемо на раніше незнану відозву М. Грушевського та І. Брика в цій справі [6]. Чимало нового матеріалу «Діла» додають до висвітлення не менш голосного обговорення зміни статуту найповажнішої галицької культурної інституції «Просвіти» – і в цій справі львівський професор ішов «проти течії», обстоюючи право рядових членів брати найактивнішу участь у житті товариства.

Чимало матеріалів «Діло» присвятило висвітленню редакційної політики М. Грушевського у створеному ним «Літературно-науковому вістнику», що швидко здобув популярність в інтелігентських колах. Незважаючи на часту опозиційність «ЛНВ» політичній лінії галицьких народовців, часопис відверто симпатизував соборницькій ідеології М. Грушевського, підтримуючи ідею перенесення журналу до Києва. Виявом симпатії також були численні передруки текстів з «ЛНВ» (найчастіше авторства самого засновника), які редакція супроводжувала завжди прихильними коментарями. Для прикладу наведемо заувагу до передруку циклу статей М. Грушевського, пізніше об'єднаних автором у резонансну збірку «Наша політика». Незважаючи на те, що згадані статті були сповнені гострої критики діяльності політиків, тісно пов'язаних із часописом, редакція так пояснювала потребу ознайомлення з ними свого чи-

тача: «З огляду на вагу теми та й на особу автора перекажемо тут зміст тих статей та їх висновки, як вислів політичних поглядів нашого ученого історика, котрий засідає рівночасно в ширшій “Народнім Комітеті” н.-д. партії» [7, с. 1].

Малознаним є те, що саме «Діло» найчастіше також виступало майданчиком оперативної комунікації М. Грушевського з галицькими передплатниками «ЛНВ». Відомо, що галичани не спромоглися фінансово утримувати єдиний інтелігентський журнал у краї, на що часто публічно і приватно нарікав головний редактор. Тож перенесення видання до Києва мало на меті, крім іншого, також покращення його фінансового становища. Натомість таке перенесення спричинило чималу затримку в колпортажі «ЛНВ» галицьким передплатникам, що вони постійно закидали М. Грушевському. До цього часу незнаною була його емоційна відповідь на такі претензії, котру, цілком солідаризуючись із головним редактором, надрукувало «Діло» на початку 1908 р. З огляду на цікавість цього тексту для кращого розуміння тогочасних настроїв історика, наведемо дещо довшу цитату: «Галицькі передплатники мусять бути виrozumілі на опізненне книжок. Вони не мають поняття, з якими технічними труднощами і матеріальними стратами зв'язане теперішнє ведення “ЛНВістника” [...]. А кошти? Вистане сказати, що здобувши з переходом до Київів друге стільки передплатників, що в Галичині, “ЛНВістник” тим одначе зовсім не поправив своїх фінансів [...]. Моральні, ідеальні здобутки з сього переселення великі: “ЛНВістник” притягнув до себе українських письменників, здобув впливи на українське жите в Росії, нейтралізує, стягає розколину між Україною російською і Галичиною, дає відчувати їм тісну звязь між собою. Все се дуже важно, і не може бути досягнене тепер інакше, як видаючи “ЛНВістник” у Київі. Але кінець кінцем пильна потреба в збільшенню материяльних засобів, то значить, у зрості передплати таки зістається. А Галичина [...] дає все ще не більше як 700 передплатників [...]. Се наводить на дуже сумні гадки. Невже рутенські часи ще не пережилися у нас? Невже зрозумінне потреби тісної звязи з Україною, українським житем ще слабке? [...] Се дуже непочесне свідоцтво, що одинокий такий журнал у нас, в Галичині, не може дотягнути до тисячки передплатників по десяти літах існування. Дуже сумний і непочесний прояв!» [4, с. 3].

Разом із громадською працею М. Грушевського в Галичині «Діло» також висвітлювало його активність у Російській імперії. Попри те, що така інформація бралася часописом переважно з інших видань, вона подекуди містить чимало цікавих деталей. Зокрема, доволі докладно часопис інформував свого читача про зустрічі голови НТШ з багатьма громадськими діячами під час його наукових відряджень. Важливими є й свідчення «Діла» при висвітленні змагання М. Грушевського за київську університетську кафедру. Тут малознаною є інформація про неприхильну позицію колись близького вчителя та старшого колеги історика Володимира Іконникова, який опинився в товаристві реакційної професури, що розгорнула скандальну кампанію з недопущення автора «Історії України-Руси» у стіни свято-володимирського університету [34, с. 3].

Зрештою, слід згадати про надзвичайно активне використання М. Грушевським шпальт «Діла» для популяризації власного бачення шляхів вирішення проблем сучасного йому українства. Відзначимо, що складно назвати хоча б один резонансний громадський виступ історика, котрий би не був цілком чи в скороченні наведений у «Ділі». При цьому зауважимо, що тексти історика, як правило, друкувалися на першій шпальті часопису, що в очах читачів надавало їм особливої значущості. Розумів вагомість своїх публіцистичних виступів і сам М. Грушевський, наполягаючи, щоб їм відводилося саме чоловіче місце в «Ділі». Про це свідчить його лист до редакції часопису: «Писалася вона [стаття] не для заповнення місця в газеті, а для того, щоб бути прочитаною, а звісна річ, що коли з серії статей перша бодай не була уміщена на першій місці, то вже 50 % читачів відпало» [33, арк. 32–32 зв.].

Найменш знаними на сьогодні є численні спростовуючі чи пояснюючі заяви М. Грушевського, що ми їх віднаходимо на шпальтах «Діла» здебільшого в рубриці «Новинки». Більшість з них відсутні в бібліографіях історика і тому рідко потрапляють у поле зору дослідників. Натомість такі дописи дозволяють відстежити миттєву зміну громадських настроїв ученого та відтворити його реакцію на біжучі події. Для прикладу згадаємо малознане пояснення М. Грушевського стосовно його застережень у справі реформування «Просвіти». Вкотре обґрунтувавши власну позицію, історик наголошує на потребі відвертого обговорення

важливих громадських справ: «Не могу одначе замовчати загальнішої сторони у всім сім: сеї неохоти до критики, до свобідного обговорювання справ на зборах, що проявляється у нас не від нинішнього часу і відбилася і в сім епізоді. Думаю, що вона не може признаватися нормальним проявом і не личить суспільности здоровій, що стоїть в періоді розвою й не має причини укривати хвилевих хиб ані боятися критики, хоч би й найгострішої, бо тільки широким заінтересованнем загалу до народніх справ може двигнутися» [2, с. 3]. Не менш цікавими є обґрунтовані М. Грушевським відмови увійти до складу комітету з побудови українського театру у Львові чи Ширшого народного комітету Народно-демократичної партії. Подекуди такі пояснювальні заяви М. Грушевський публікував у співавторстві зі своїми однодумцями. Тут беззаперечний інтерес для дослідників мають його неодноразові пояснення для громадськості, зроблені разом з Іваном Франком, стосовно дійсного стану справ у редакції «ЛНВ», адже у Львові неодноразово мусувалися чутки про тертя серед співробітників журналу.

Як ми вже згадували, редакція «Діла» протягом практично всього досліджуваного періоду симпатизувала різноплановій діяльності М. Грушевського, часто не заощаджуючи місця для суперлативів. Утім, хронічна конфліктність ключових акторів української політичної сцени в Галичині досліджуваного окресу не могла не вплинути на певну зміну тональності. Зокрема, редакторів часопису дедалі відвертіше втомлювали постійні вимоги історика друкувати в «Ділі» безкінечні спростування наведеної іншими дописувачами інформації, де навіть у незначній мірі зачіпалася особа львівського професора в небажаному для нього тоні. А подекуди недоречно вимогливий тон і безпотрібне покликання М. Грушевського на краєві пресові закони, наскільки про це можуть свідчити редакційні коментарі, помітно драгували видавців, що охолоджувало взаємини між сторонами.

Як нам видається, першим таким епізодом стала категорична вимога історика (разом з І. Франком) до редакції «Діла» спростувати наведену в дописі Володимира Шухевича цілком невинну інформацію про те, що нібито вони, як редактори «ЛНВ», обстоювали надання краєвої субвенції на побудову українського театру. В. Шухевич, поширюючи такі

звістки, цитував непідписане свідчення з новинної рубрики «ЛНВ», цілком слушно вважаючи, що оскільки редактори журналу не додали свого коментаря, то вповні поділяють його зміст. Виконуючи вимогу заявників, недоречно підсилену покликанням на відповідну частину пресового законодавства, редакція «Діла» з відвертим роздратуванням і неприхованою іронією відзначила: «Містячи це спростованне без огляду на § 19 пресового закона (котрий тут ніпричім), ми дивуємося, що п. п. Франко і Грушевський уважали за відповідне виступати з таким dementi. На цілім світі редактори відповідають за зміст видаваної ними часописи, а одвічальність моральна редакторів не має лише місця тоді, коли від редакції додано відповідне застереження. При інкримінованій замітці Літ. Н. В., яку зацитував проф. Шухевич, нема ніякого редакційного застереження, а на верхній обкладинці книжки стоїть як “бик”: комітет редакційний: проф. Грушевський і д-р Іван Франко. А може і се неправдиве і п. п. Франко і Грушевський “спростують” се знов на основі § 19 пресового закона?» [18, с. 3].

До помітно більшого загострення відносин між М. Грушевським і редакцією «Діла», цього разу із залученням широкого кола українських публіцистів по обидві сторони Збруча, дійшло наприкінці 1910 – в першій половині 1911 рр. Тоді галицький часопис надав свої шпальта для симпатиків та опонентів редакційної політики «ЛНВ», насамперед, в аспекті добору видавцями белетристичних творів. Особливо ж емоційною була полеміка стосовно літературної вартості повістей Володимира Винниченка, в яких контраверсійно висвітлювалася суспільна мораль. При цьому редакція зумисне розпочала обговорення з публікації прихильних для журналу статей. Натомість друк критичних рецензій наразився на різкі випадки М. Грушевського та його київських приятелів, котрі в потрібній для поступу національної культури літературній полеміці схильні були вбачати винятково прояви провінційності, безкультурності та міжпартійної боротьби. Таким чином, задумана літературна полеміка була роздута до розмірів чи не загальноукраїнського скандалу. В запалі полеміки історик зневажливо назвав колись шанований ним часопис «галицькою фабрикою суспільної опінії». Така різкість тим більше була недоречною, що сам М. Грушевський, як редактор «ЛНВ», не-

рідко друкував досить гострі спостереження стосовно редакційної політики «Діла». А редакція останнього, оприлюднюючи критичні дописи на адресу друкованої трибуни львівського професора, неодмінно підкреслювала, що це є лише «голоси в дискусії» та заохочувала до подальшого обговорення.

Категоричність історика викликала емоційну статтю Г. Хоткевича «Журнал і публіка (У відповідь ЛНВісникови)» із слухними закидами щодо недоречної претензійності М. Грушевського на непомильність. Принагідно зауважимо, що у цьому виступі Г. Хоткевич уперше серед сучасників запропонував окремо оцінювати діяльність Грушевського-історика і Грушевського-громадського діяча, заклавши традицію, що стала популярною в роки Визвольних змагань. У продовження полеміки Г. Хоткевич опублікував ще одну критичну статтю «Серед благородних людей». Друкуючи її, редакція «Діла» додала черговий пояснючий коментар, укотре наголосивши на потребі публічного обговорення важливих проблем: «При нагоді пригадаємо, що в справі, про яку пише автор, ми давали місце голосам pro і contra, оставляючи в сій справі, чисто літературній, свободу літературної дискусії» [32, с. 3]. На жаль, М. Грушевський не змінив свого емоційного ставлення до полемічних дописів «Діла», кривдно атестувавши часопис ідейним союзником галицьких клерикалів та угодівців і навіть припустив цілком неймовірний зв'язок розгорнутої в «Ділі» полеміки з конфіскаціями «ЛНВ» в обох імперіях [19].

Очікувано, що такі емоції не сприяли подальшій співпраці. Та справжній розрив М. Грушевського з редакцією «Діла» зумовила публікація на шпальтах грудневих 1911 року чисел часопису низки статей анонімного автора під загальною назвою «Наша політика. Гльосси до брошури проф. М. Грушевського». Ці статті авторства Степана Томашівського були сповнені нищівної тенденційної критики вчительової збірки «Наша політика», котра, як ми згадували вище, друкувалась у скороченій версії в «Ділі» в попередніх роках [27]. Загалом, сам факт друку статей С. Томашівського ще якимось можна було пояснити тим, що «Діло» є громадським органом, тож йому належить представляти всі існуючі в суспільстві опінії. Натомість у вічі виразно впадала відсутність хоча б

якихось редакційних коментарів, котрі були б доречні як з огляду на анонімність текстів, так і, особливо, їхній відверто брутальний стосовно М. Грушевського характер. Брак редакційних застережень перетворював редакторів часопису на однодумців свого анонімного дописувача. Очікувано, що після такого неетичного вчинку редакції «Діла» вчений згортає свою співпрацю з часописом. Утім сам часопис і надалі тримав у полі зору М. Грушевського, постійно інформуючи читача про перебіг його діяльності по обох боках збручанського кордону.

Неодноразово наводячи свідчення чималого інформаційного потенціалу матеріалів «Діла» для реконструкції життєпису автора «Історії України-Руси» львівської доби, відзначимо, що найбільше різноплановою та докладною на сторінках часопису постає грушевськіана рецептивного характеру. У цьому аспекті «Діло» є правдивою хрестоматією оцінок і обговорень наукових ідей та громадських ініціатив М. Грушевського наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., адже на сторінках видання так чи інакше було обговорено практично всі найважливіші наукові та публіцистичні твори історика. Передусім стисло звернемося до академічної складової цієї проблеми, відтворивши малознані на сьогодні прояви рецепції.

Насамперед відзначимо, що якщо оцінки громадської діяльності М. Грушевського в «Ділі» залежали від змін політичної кон'юнктури, то поява його наукових творів супроводжувалася незмінно піднесеними коментарями. Часопис вважав своїм громадським обов'язком оперативно знайомити громадськість з усіма суттєвішими новинками, котрі виходили з-під пера працюючого історика. При цьому матеріали «Діла» дозволяють нам зробити висновок про особливу роль представників львівської історичної школи М. Грушевського у справі популяризації його історіографічних концепцій у Галичині. Вихованці вченого писали для галицького часопису як розлогі академічні рецензії, так і невеликі популярні бібліографічні огляди, покликані ознайомити читача зі змістом обговорюваного твору. Найбільша кількість таких текстів належить перу улюбленців історика С. Томашівського, І. Джиджори та В. Герасимчука.

Поряд із цим, «Діло» було потрібним для М. Грушевського майданчиком для оперативної полеміки з опонентами його історіографіч-

них візій, котрі представляли інші ідейні табори, найчастіше москово-фільський. Тут для прикладу згадаємо голосну полеміку з Володимиром Мильковичем, що розгорілася після виходу першого німецькомовного тому «Історії України-Руси». Тоді «Діло» гостинно надало свої шпальта для полемічних текстів І. Копача, І. Франка та С. Томашівського, котрі одноставно вказували на національну вагу реалізованого М. Грушевським перекладного проекту. Ба більше, «Діло» відверто пояснило своїм читачам, що «Руслан» О. Барвінського, популяризуючи на своїх шпальтах критичні оцінки В. Мільковича та Р. Штібе, лише прикриває тезою про потребу академічної полеміки банальне зведення особистих поррахунків з істориком. Поведінку пресової трибуни угодового табору оглядач «Діла» дотепно охарактеризував як «“стріляння з-за плоту” до проф. Грушевського» [20, с. 2].

Ще більш насиченою в «Ділі» постає рецепція суспільно-політичної діяльності М. Грушевського. Попри полеміку зі стратегією, а ще частіше з тактикою реалізації його громадських ініціатив, часопис виразно ставав в обороні імені вченого перед нападками польських та москово-фільських публіцистів. Зокрема, саме завдяки матеріалам «Діла» перед нами відкривається широкий оціночний спектр польської рецепції суспільно-політичної активності львівського професора. Зі шпальт часопису ми дізнаємося про той чималий неспокій, з яким польські політики сприйняли виступи М. Грушевського в російській пресі стосовно непривабливих реалій польсько-українських взаємин у Галичині, що суперечило популяризованому польською пресою Російської імперії образу «танцюристого раю» [36]. Аналізуючи польську грушевськіану, оглядач «Діла» слушно вказав, що в ній яскраво проявляється ментальність дійсних господарів Галичини: «А всепольська психологія – се мішанина манії державної могутості з найгіршими поліційно-денунціаційними інстинктами супротив тих, хто посміє наперекір історичній державно-польській ідеї думати про самостійне жите!» [25, с. 1].

Дедалі більша заангажованість М. Грушевського в громадське життя Російської імперії, його намагання зблизити поділене збручанським кордоном українство спричинили правдиву паніку в колах польських публіцистів, котрі заходилися невтомно паплюжили ім'я львівського

історика. Це дало поштовх українським оглядачам до цікавих і наразі незнаних спостережень. Зокрема, Іван Заставецький, осмислюючи зростаючу брутальність випадів на адресу українського історика в польській галицькій періодиці, влучно підмітив: «Беручи на увагу обставини, серед яких відбуваються отті нагінки, по глибшій застанові приходимо до висновку, що польська преса дуже добре зрозуміла, де спочиває ціла вага української справи, а власне в загально українській ідеї і в тих, котрі ту ідею впроваджують в жите і надають їй конкретні форми, що дається репрезентантам історичної Польщі відчувати далеко поза границями Галичини. З тих задач і далеко йдучих цілей, які поставив собі проф. Грушевський, на жаль ми, особливо тут в Галичині, не завсіди здаємо собі докладно справу і через те красше розуміне тої справи є по стороні наших противників. Вони то власне найліпше вміють оцінювати наші події і наших людей» [9, с. 3].

Не менш рішуче редакція «Діла» захищала автора «Історії України-Руси» перед нападками москвофільських публіцистів, що змагалися в конструюванні все більш переконливого образу Грушевського-сепаратиста. Часопис першим вказав на небезпеку такої «викривальної» діяльності галицьких москвофілів, адже їхні полемічні дописи нерідко мали характер доносів, адресованих російським жандармам, що зрештою принесло чимало неприємностей львівському професору, особливо в роки Першої світової війни. Як це було у випадку польської публіцистики, москвофіли помітно активізували боротьбу з громадською діяльністю М. Грушевського після її поширення на підросійські терени. Соборницькі змагання історика вповні виправдано були сприйняті ними як ефективна протиотрута з русифікації галичан [10]. Щоправда, ідейне виродження москвофільського табору призводило до певної непослідовності виступів його чоловічих представників. Так, «Діло» відверто кепкувало зі статті Дмитра Вергуна у віденському «Славянском веке», де автор цілком неочікувано для своїх однодумців наголосив, що діяльність М. Грушевського насправді спрямована на поширення російської культури і мови в Галичині [26].

Про ставлення самої редакції «Діла» до ініціатив М. Грушевського стосовно національного служіння промовисто говорять численні

піднесені редакційні коментарі, додані до публікацій, котрими сучасники вшановували ювілейні дати історика. Як відомо, на досліджуванний період припало дві такі події – відзначення десятиліття культурно-наукової праці М. Грушевського в Галичині (1904) та вшанування двадцятип’ятиліття його літературно-наукової діяльності (1910) [28]. На обидві ці події «Діло» відреагувало найбільшою, з-посеред іншої тогочасної української періодики, кількістю різнопланових публікацій. Крім добре знаних дослідникам ювілейних текстів у «Ділі», часопис наводить численні маловідомі на сьогодні факти про діяльність організаційних комітетів, перебіг урочистих зібрань, вшанування історика на галицькій провінції тощо. Зокрема, лише з «Діла» ми знаємо про промову І. Франка на комерсі з нагоди вручення М. Грушевському «Наукового збірника» на його пошану, котра викликала сильне враження серед присутніх і навіть «зворушила ювілята до сліз» [16, с. 3]. Чималий інтерес для нас має й опис академії на честь М. Грушевського, влаштованої у перемишльській гімназії з ініціативи професора Олега Целевича – представника старшої генерації львівської історичної школи [23].

Завершуючи стислий огляд рецептивної грушевськіани в «Ділі», вкажемо також на важливу орієнтаційну функцію матеріалів часопису для віднайдення різнопланових критичних рефлексій стосовно наукових і публіцистичних текстів львівського історика. Йдеться про те, що, захищаючи його від безкінечних нападок ідейних опонентів, «Діло» нерідко згадувало про незнані українським дослідникам публікації з багатьох малодоступних сьогодні періодичних видань. Саме завдяки таким бібліографічним вказівкам ми значно розширюємо коло історіографічних джерел.

Наукова новизна розвідки полягає в тому, що вперше досліджено широкий спектр взаємин М. Грушевського з часописом «Діло» протягом періоду 1885–1914 рр.

Висновки. У підсумку вкотре відзначимо багатожанровість і змістовність грушевськіани в «Ділі». Попри деяку конфліктність, а часом і відверту несумісність підходів М. Грушевського й ідеологів часопису стосовно тактики реалізації актуальних завдань національного поступу, видання завжди зберігало шанобливий тон, залишаючись відкритим

для співпраці та невтомно виступаючи в обороні національного служіння вченого. У свою чергу, М. Грушевський відвзаємнював таку щирість небуденною увагою до медійної трибуни опозиційних народовців, перетворивши її на найбільш ефективний для себе інструмент комунікації з галицькою громадою. Внаслідок цього, галицький часопис у досліджуваний період постає надзвичайно інформативним джерелом, що уможливає для нас укладання біохроніки життя та діяльності визначного вченого. Насамкінець відзначимо, що нашу розвідку розглядаємо лише як перший крок в реалізації важливої проблеми «Грушевський і “Діло”», покликаної стереоскопічно відтворити взаємини Великого Українця з найповажнішим часописом його доби.

Список використаних джерел

1. Вечер в XXXV-ти роковини смерти Т. Шевченка у Львові // Дело. 1896. Ч. 52. С. 1–2.
2. Вод проф. Михайла Грушевського // Дело. 1900. Ч. 22. С. 3.
3. Гостина професора Михайла Грушевського в Черновцях // Дело. 1894. Ч. 255. С. 2.
4. Грушевський М. Від «Літературно-Наукового Вістника» // Діло. 1908. Ч. 20. С. 3.
5. Грушевський М. Як мене спроваджено до Львова (лист до Хв. Редакції «Дела») // Діло. 1898. Ч. 137. С. 1–2.
6. Грушевський М., Брик І. До нашої суспільности // Дело. 1910. Ч. 194. С. 5.
7. Два роки галицької політики // Діло. 1909. Ч. 283. С. 1.
8. Загальні збори товариства ім. Шевченка // Дело. 1897. Ч. 17. С. 3.
9. Заставецький І. Новинки / Польські альярми // Діло. 1907. Ч. 130. С. 3.
10. Знов денунціанти... сим разом москвофільські! // Діло. 1906. Ч. 276. С. 1–2.
11. Катедра рускої історії на університеті львовском // Дело. 1893. Ч. 187 и 188. С. 1–2.
12. Листування Михайла Грушевського. Т. 7: Листування Михайла Грушевського з Олександром Барвінським / упоряд. В. Тельвак, М. Дядюк. Львів ; Київ ; НьюЙорк ; Острог, 2019. 208 с.
13. Магістерська диспута професора М. С. Грушевського // Дело. 1894. Ч. 125. С. 1–2.

14. Михайло З-ка. Остатня кутя. Різдвяна фантазія // Дело. 1887. Ч. 144–145.
15. Немый сведок. Фантазія Михайла Сергієнка З-ки // Дело. Львів, 1887. Ч. 40–42.
16. Новинки / В честь професора Мих. Грушевського // Діло. 1906. Ч. 35. С. 3.
17. Новинки / Від Вп. проф. Грушевського // Діло. 1903. Ч. 228 і 229. Додаток. С. 3.
18. Новинки / Криве «спростоване» // Діло. 1905. Ч. 34. С. 3.
19. Новинки / Льояльні полемісти // Діло. 1911. Ч. 62. С. 5–6.
20. Новинки / Напасти й денунціяції «Руслана» // Діло. 1907. Ч. 203. С. 2.
21. Новинки / Овація для проф. Грушівського // Діло. 1903. Ч. 227. С. 3.
22. Новинки / Проф. М. Грушевській // Дело. 1895. Ч. 117. С. 2.
23. Новинки / Ювілей проф. Грушевського в перемиській гімназії // Діло. 1910. Ч. 287. С. 6.
24. Панькова С. Публіцистика Михайла Грушевського поміж двох революцій // Грушевський М. С. Твори у 50 т. Т. 3 : Серія «Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917)». Львів : Світ, 2005. С. V–XVI.
25. Причинок до характеристики всепольської психології // Діло. 1906. Ч. 274. С. 1
26. Проговорились! // Дело. 1901. Ч. 72. С. 1–2.
27. Пшеничний Є. «... Щадіть цензорського олівця»: до історії появи статті С. Томашівського «Наша політика» // Український історик. 1991–1992. № 3–4. С. 352–361.
28. Тельвак В. Галицькі ювілеї Михайла Грушевського // Вісник НТШ. Львів, 2016. Число 55. Весна–Літо. С. 31–36.
29. Тельвак В. Михайло Грушевський та Олександр Барвінський на тлі українського руху кінця XIX – першої третини XX століття // Записки НТШ. Праці Історично-філософської секції. Т. ССLXX. Львів, 2017. С. 82–102.
30. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). Київ–Дрогобич : «Вимір», 2008. 494 с.
31. У Львові, дня 25 н. ст. цветня 1894 р. // Дело. 1894. Ч. 84. С. 1.
32. Хоткевич Г. Серед благородних людей // Діло. 1911. Ч. 154. С. 3. Редакційна примітка.
33. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 265 (Лист Грушевського М. до Левицького К. 1911 р.). Арк. 32–32 зв.

34. Ще в справі обсади катедри руської історії в Києві // Діло. 1908. Ч. 112. С. 3.
35. [Грушевський М.]. Условни форми шляхетського поседання ґрунтов на Україне // Дело. 1894. Ч. 51. С. 1.
36. In hoc signo vincemus! // Діло. 1906. Ч. 113. С. 1–2.

Vitalii Telvak,

*Doctor of Historical Sciences (Dr. habil. in History),
Professor of Department of World History and Special Historical Disciplines,
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine)*

ORCID: 0000-0002-2445-968X

e-mail: vitalitelvak@gmail.com

Kostiantyn Kurylyshyn,

*Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Head of Department of Ukrainian Studies,
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
(Lviv, Ukraine)*

ORCID: 0000-0003-0104-7292

e-mail: kurylyshyn_k@ukr.net

Viktoriya Telvak,

*Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Assistant Professor of Department of World History
and Special Historical Disciplines,
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine)*

ORCID: 0000-0003-4671-743X

e-mail: viktoriatelvak75@gmail.com

**Mykhailo Hrushevskiy and “Dilo” newspaper:
cooperation, conflicts, reception (before 1914)**

The goal of the work. The article is devoted to the multi-aspect problem of the relationship between M. Hrushevskiy and the “Dilo” newspaper in the late 19th – early 20th century. **Research methodology.** In processing various journal materials, we used such techniques and approaches as systematic, comparative and critical analysis of the source base, represented by large text arrays. The application of the

content analysis technique made it possible to carry out the correct interpretation of various genres of newspaper information. **The scientific novelty** of intelligence lies in the fact that for the first time a wide range of relations between M. Hrushevskyi and the magazine “Dilo” was studied during the period of 1885–1914 years. **Conclusions.** The study revealed the multi-genre and meaningfulness of Hrushevskyana in “Dilo”. It was found that the main journalistic and a number of scientific works of the historian were published on the pages of the newspaper, as well as numerous publications (bibliographic reviews, critical reviews, polemical speeches) devoted to the comprehension of his various activities. A number of unknown texts of the scientist were revealed (fictions, remarks in public discussions, scientific essays). It is proved that despite some conflict, and sometimes outright incompatibility of approaches of M. Hrushevskyi and ideologues of the newspaper concerning tactics of realization of actual tasks of national progress, the edition always kept respectful tone, remaining open for cooperation and tirelessly speaking in defense of the national service of the scientist. In turn, M. Hrushevskyi reciprocated such sincerity with unusual attention to the media tribune of opposition populists, turning it into the most effective tool for communication with the Galician community. As a result, the Galician journal in the period under study is an extremely informative source, which allows us to compile a biochronicle of the life and work of a prominent scientist.

Key words: M. Hrushevskyi, Dilo newspaper, editorial policy, cooperation, controversy, conflicts, reception.

*Стаття підготовлена 11 травня 2021 року;
подана до друку 19 травня 2021 року.*